

(1994) In: Šimíček, V. (Ed.) Česko-slovenské vztahy a střední Europa. Mezinárodní politický ústav, Masarykova univerzita, Brno, pp. 77-82

Zločin a trest: husákovská normalizácia a osud Československa

Ladislav Kováč

Dejiny: neprehľadná mozaika náhod a nutností. Chceme sa v nich vyznať a tak si z nich vytvárame súvislé príbehy. Mýty. Čím ich je viac, tým možno je bližšie pravde naše poznanie. A tu je jeden z takýchto príbehov.

Rok 1981. Sme za polčasom Husákovskej normalizácie, ale nevieme o tom. Vo francúzskom exile píše Milan Kundera, že Česi sú na stáročia vrhnutí do područia ruskej, neeurópskej civilizácie. Pochybuje o tom, či český národ vôbec prežije. Ani v Čechách a na Morave nepočúť optimistické tóny. Bieda je zrejma na každom kroku: chátrajúce mestá, úpadok priemyslu ktorý kedysi patril k najlepším v Európe, masová demoralizácia. Hfštka signatárov Charty 77 je zatlačená do geta. Václav Havel vyzýva k individuálnej existenciálnej revolúcii - nepoddať sa mravnému úpadku, žiť v pravde vo svojom osobnom vesmíre.

Oficiálna česká kultúra je temer v agónii. Treťotriedni spisovatelia sotva dokážu naplniť raz do mesiaca Literární měsíčník. Desiatky spisovateľov nesmú oficiálne publikovať. Iní, ktorí by aj mohli, sa štítia - pripojiť sa k odpadu by bolo pod ich úroveň.

Dve normalizácie

Na Slovensku je iná situácia. Nedávno ešte rurálna krajina sa urbanizuje a industrializuje. Ľud, po stáročia naučený hrdlačiť, svoju pilnosť a invenciu uplatňuje popracovnej dobe: Slovensko zakvitá prepychovými vilami, postavenými po fuškársky. Najkrajšie vilové štvrte vyrastajú tam, kde ešte nedávno boli „hladové doliny“, v okolí zbrojoviek - zásluhou brežnevovských svetovládnych ambícií a iránsko-irackej vojny sa Slovensko stáva prosperujúcou zbrojárskou minivelmocou. Národ ovládla titulománia: inteligencia, rýchlená ako včasná zelenina, je produkovaná na bežiacom páse. Rodinkárstvo a rodáctvo, príznačné pre tradičnú spoločnosť, prispievajú k tomu, že sa konformnosť, úplatky a protekcie stávajú uznávanými normami. Iných noriem temer niet - religiozita sa rýchlo vytráca. Spisovatelia - „svedomie národa“, ako sa na Slovensku zvykli nazývať - sa na normalizačný režim zadaptovali. Chvália, okiadzajú, pestujú polopravdy, klamú. Klamú vedome, vo svojich publikovaných knihách, v masovo-komunikačných prostriedkoch. Na rozdiel od Čiech normalizačné čistky postihli iba malú časť spisovateľskej obce. Viacerí z postihnutých boli po ponížujúcich sebakritikách vzatí na milosť a za vzorné správanie i odmenení. Tých pár, čo ostalo mimo, nemohlo vytvoriť analógiu českej "druhej" kultúry.

Prečo tá predajnosť? Z presvedčenia, temer jednomyselného, že komunistický režim je na Slovensku nainštalovaný natrvalo. Z cynizmu ako svetonázoru. Z chýbania nemenných transcendentných hodnôt. Z pocitu malosti, menejcennosti.

V tom roku 1981 napísal som si do svojich úvah o našom osude (vyšli knižne v roku 1991 pod názvom „Kolieska na anjelovi“): „...slovenský nacionalizmus nebol vlastne od svojho počiatku ničím iným iba komplexom menejcennosti. To kvôli tomuto komplexu sme milovali svoj vlastný národ iba cez nenávisť k iným národom; to kvôli nemu sme vždy otrocky ohýbali chrbty pred mocnými a menili sa na despotov, len čo nám iní poskytnú pohľadom omrvinku moci; to kvôli nemu sme vždy svoj národný záujem presadzovali cez pripojenie sa k tomu, čo v Európe predstavovalo reakciu; to kvôli nemu sme v poslednom desaťročí nastolili v Československu feudálny socializmus, za ktorý raz budeme musieť kruto zaplatiť.“

Nepredpokladal som, že poplatok bude až tak veľký a nemilosrdný.

Gustáv Husák

Husák nepoznal materské hladenie, dotyky, láskania: matka mu zomrela ako jednoročnému. O jeho citovej defektnosti zanechali správy ženy, ktoré s ním žila. Najkrajšie roky života strávil v gottwaldovskom väzení. Dva roky bol zavretý na samotke - psychiatri tvrdia, že by to psychicky normálny človek nevydržal. Po prepustení z väzenia raz povedal: „Budete vidieť, že budem prezidentom tohto štátu!“ Keď sa ujal, po vstupe sovietskych vojsk, svojej normalizačnej misie, vyhlásil: „Ja tento národ zachránim, aj keď mi do očí napľuje!“

Aby bol na Slovensku najvyšším a nikoho nemal nad sebou, bol ochotný rozbiť československý štát. Keď sa mu otvorila cesta ešte vyššie, na stolec českých kráľov, zaviedol naopak centralizmus; federáciu - svoje dielo - zmenil na paškvil. Čechom sa chcel zalichotiť tým, že sa snažil rozprávať po česky - prznením češtiny si však vyslúžil iba dvojnásobné opovrhnutie.

Husák však nie je len psychopatický samorast. V mnohom typizuje elitu Slovenska. O desať rokov neskoršie iná extrémna osobnosť pôjde jeho stopami, ibaže opačným smerom: tie isté vlastnosti, mocibažnosť, absencia nespochybniteľných nadosobných zásad, komplexy voči Čechom, urobia zo zástancu federácie tragikomickú figurku, s ktorou český politický virtuóz zohrá kafkovsko-haškovskú frašku: prinúti ho založiť samostatný slovenský štát.

Václav Klaus

V normalizačných rokoch existovala v Čechách malá skupina ekonómov, ktorá ani nekolaborovala, ani nemala ambície byť otvoreným disentom. Študovali si liberálnu ekonómiu a robievali spoločné semináre. Nestabilita a prechodnosť komunizmu nebola pre nich vecou viery, ale faktom plynúcim z logiky ekonomie.

Na pražské semináre chodievali občas aj hostia zo Slovenska. Na jednom z nich vraj Václav Klaus zosmiešnil slovenského účastníka, ktorý sa predviedol ako ťažkopádny ignorant. Onen muž, akýsi cvičný objekt Klausovej irónie, stal sa Klausovým slovenským „protinožcom“, keď sa po novembri 1989 začala v Československu zavádzať ekonomická reforma. Po voľbách 1992 stál Mečiarovi po boku, keď sa Klaus pokúšali presvedčiť, že ich konfедераčné čudo bude najlepším prostriedkom ako úspešne rozvíjať československú ekonomiku.

Ludvík Vaculík

V časech, keď slovenské vydavateľstvá chrlili autocenzurované diela predstaviteľov „svedomia národa“, v Čechách sa Ludvík Vaculík obetavo staral o samizdatovskú edíciu Petlice. Vychádzala v nej tvorba neznorlizovaných českých spisovateľov.

Chodil som vtedy občas na niekoľko dní do Prahy. V nej správy a komentáre norlizovanej televízie a rozhlasu pôsobili zvlášť odpudzujúco. Polovica z nich odznievala v slovenčine. Predstavoval som si, že ich slovenská verzia musí českého diváka a poslucháča iritovať nadvakrát. Obával som sa, že sa do českej populácie ukladá slovenčina ako jazyk primitívnych norlizátorov. Bola to doba, keď v pražských uliciach často bolo počuť po slovensky rozprávať tých, čo prichádzali do aparátu centralizovanej moci „robiť Slovákov“. Vedelo sa, ako bola väčšina z nich vyberaná - rodinkársky a rodácky; však aj bývali častým terčom norlizáčnych anekdot!

Po novembri 1989 som ostal milo prekvapený, že sa v Čechách a na Morave horkosť na norlizáčnú slovenčinu nijako neprejavila. Dokonca som vtedy napísal v novinách (Národná obroda 16/90): „Vždy som sa čuoval, že Ludvík Vaculík, iniciátor, redaktor i administrátor samizdatovej edície Petlice, nevyslovil ani raz na adresu Slovkov začudovanie i výčitku, prečo v tejto ilegálnej edícii, ktorú nazýval československou, sa objavovali iba české knihy a len s veľkou vzácnosťou občas nejaká kniha slovenská ... Nie som jediný Slovak, ktorého to trápilo a hanbil sa za to...“

Mýlil som sa.

Do podvedomia českej kultúrnej elity sa norlizáčné správanie Slovkov hlboko zapísalo. Práve Ludvík Vaculík je toho dôkazom. Dikcia textu Úlevy z rozhodnutí, ktorým poprední českí umelci vyslovili v lete 1992 súhlas s rozdelením Československa, prezrádza, že ho písal ten istý autor, čo v roku 1968 skoncipoval Dvetisíc slov. Tak ako toto osudové vyhlásenie z roku 1968 ani Úleva z rozhodnutí nebola plodom racionálnej úvahy. Ako v iných Vaculíkových textoch, pod zdanlivou civilnosťou prejavu blčia emócie. O iracionalite zlobného vzťahu k Slovensku nás Vaculík presvedčil celkom nedávno. Uverejnil v Mostoch (13/94) stĺpček nedbalo napísaný, voči Slovakom urážlivý a pokiaľ ide o údaje nepravdivý. Nikde inde by zrejme Vaculík nenapísal, že Nemci v českom kráľovstve boli iba pozvanými hosťami (a teda, ako plynie z kontextu, po vojne ako nevďačníci z krajiny oprávnene vyhnaní). Tento argument použije len preto, aby čitateľov (a predtým poslucháčov v Maďarsku, ako sa chváli) presvedčil, že Maďari na Slovensku, to je iná záležitosť: územie, na ktorom súvisle žijú v Slovenskej republike, im patrí a iba oni sami môžu o ňom rozhodovať. Že takého územia niet, že problém slovensko-maďarských vzťahov je zložitým problémom súžitia dvoch národov na národne zmiešanom území, to Vaculík nepotrebuje vedieť. Ako ináč než zahorknutím a slepou zlosťou možno vysvetliť túto nedbalú arogantnosť muža, ktorý kedysi dokázal vyjadriť Slovensku toľko porozumenia a lásky?!

Kardinálna otázka

Z malého plamienka, čo blikal na seminároch liberálnych ekonómov, rozhorel sa v Česku mohutný plameň antiromantického pragmatizmu. Zachvátil, opodstatnene, mladú generáciu. Jeden z jej predstaviteľov napísal: „...Lze hovorit o procesu odmytologizování českého politického myšlení, nemajícího obdobu v našich novověkých dějinách... Dějinný čas na Slovensku ukazuje odlišné datum. Za této situace by československý stát byl nadále federací dvou zásadně odlišných režimů a meganarací, vzdálených od sebe momentánně více než politická kultura Velké Britanie a Řecka... Pokud pocítujeme po rozpadu československé federace směs smutku, melancholie, úzkosti, ale i ulehčení, je to hlas reality.“ (Ivo T. Budil, Proglas 2/93).

Je to pravdivé. A presné: hlas reality - ľadová tvár a za ňou vyhňa emócií.

Kdesi v tejto zmesi emócií, ktoré autor vymenúva, sa nachádzajú reminiscencie na slovenčinu normalizačného obdobia, na Husákov a Biľakov, na masovú kolaboráciu slovenskej inteligencie. A možno kdesi hlboko aj nevyslovená otázka: Boli by poaugustové čistky bývali tak primitívne brutálne, bolo by dvadsaťročné normalizácie až tak nedôstojne úbohé, keby sa na okupačnom režime neboli tak výrazne podieľali federalizovaní Slováci?

Je to kardinálna otázka moderných československých dejín. Asi je správne, že t to otázka nebola Čechmi vyslovená. Postaviť ju, a zodpovedať, musia Slováci sami.

Previnenie? Odpustenie?

Čechov a Slovákov oddávna, po stáročia, spojovali citové väzby. Nikdy sa medzi nimi nevyskytovala nenávisť (neberme do úvahy patologické výnimky). Rozdelenie spoločného štátu si vynútili materiálne, sociálne a kultúrne rozdiely medzi obomi časťami republiky. Prehĺbila ich divergencia, ku ktorej došlo počas husákovskej normalizácie. Nebyť však ponormalizačných emócií, rozdeleniu by sa asi bolo dalo zabrániť. Preto je prirovnanie k rozvodu príliehavou charakteristikou rozpadu Československa. Pre dvoch partnerov, ktorí sa, napriek občasným nedorozumeniam, mali radi, je rozvod z afektu citovou traumou.

To, čoho sme dnes svedkami, možno charakterizovať anglickým slovom "backlash" - spätné trhnutie po údere, prekompensovanie vychýlenia, hľadanie novej rovnováhy. Všetky porozvodové emócie sú v ňom obsiahnuté, zhrdená láska, urazenosť, zlosť, otrávenosť, pocity viny. Ba aj ľahostajnosť, ktorou sa predvádza časť českej tlače, je toho súčasťou.

Ozajstná ľahostajnosť by sa nedala vysvetliť ani ospravedlniť. Československo bolo spoločným dielom Čechov a Slovákov. Zodpovednosť za to, čo sa stane z jeho dvoch fragmentov, nesú obidva národy.

Ak rozpad štátu je trestom za normalizačné roky, príde po treste i odpustenie? Pri tejto otázke metafora previnenia a odpustenia zlyháva. Minulosť je príbehom, ktorý je rozprávaný. Budúcnosť je príbehom, ktorý sa tvorí. Z predmetu vo vyrozprávanom príbehu stávame sa podmetom príbehu ktorý ešte nevznikol.